

תורות המגיד ר' דב-בער ממזריץ' בזיכרונות שלמה מימון

מאת דוד אסף

עדותו האוטוביוגרפית של שלמה מימון (1753–1800) על ימי נעוריו במזרח אירופה נדונה רבות במחקר ונתקבלה בדרך כלל כמהימנה, אף כי עדיין לא הותרו בה כל הספקות.¹ באחד הפרקים המפורסמים בזיכרונותיו – 'על חברה נסתרה'² – דן מימון בהופעתה ההיסטורית של 'כת החסידים החדשים'. הוא הסביר, על פי דרכו, את הרקע לצמיחתה של החסידות, ניסה למקמה ברצף ההיסטורי של תנועות מחאה בתולדות ישראל (מעין המשך לנצרות, לשבתאות ולקבלה), והדגיש את היסוד הפוליטי-המהפכני שמניע אותה. את פרשנותו תמך מימון בחוויות מפגשו האישי עם החסידות. ואף על פי שלא פירש את מקום ההתרחשות ('ואני גמרתי בלבי ללכת אל העיר מ', מקום משכנו של הרבי ב.').³ מוסכם על הכול כי מדובר בעיירה מזריץ'-גדול שבולין (Międzyrzecz Korzecki), ובחצרו של המגיד הגדול ר' דב-בער.⁴ לפי כל הסימנים

- 1 ספרות מחקר ענפה נכתבה על זיכרונותיו של מימון. ראו: נ"י ג'קובס, 'הספרות על שלמה מימון: ביבליוגרפיה', קרית ספר, מא (תשכ"ז), עמ' 245–262. מאז נתפרסמו מחקרים רבים נוספים: ראו למשל: R. Robertson, 'From the Ghetto to Modern Culture: The Autobiographies of Salomon Maimon', *Polin*, VII (1992), pp. 12–30; Maimon and Jacob Fromer, 'ז' גריס, ספר סופר וסיפור בראשית החסידות, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 70–73; א' טלר, 'ספר הזכרונות של שלמה מימון: בחינת מהימנות', גלעד, יד (תשנ"ה), עמ' יג-כב; מ' גלבוש, 'שלמה מימון: ספר חיי שלמה מימון – כתוב בידי עצמו', בין היסטוריה לספרות: ספר יובל ליצחק ברזילי, בעריכת ש' נש, תל-אביב 1997, עמ' עה-צט; C. Schulte, 'Salomon Maimons Lebensgeschichte: Autobiographie und moderne jüdische Identität', *Sprache und Identität im Judentum*, ed. K.E. Grözinger, Wiesbaden 1998, pp. 135–149; idem, 'Kabbala in Salomon Maimons Lebensgeschichte', *Kabbala und die Literatur der Romantik: zwischen Magie und Trope*, Tübingen 1999, pp. 33–66; מ' אידל, החסידות: בין אקסטוזה למאגיה, תל-אביב תשס"א, עמ' 75–82, 359–363; ר' מרגולין, מקדש מלך: ההפנמה הדתית ועיצוב חיי הדת הפנימיים בראשית החסידות, ירושלים תשס"ה, עמ' 170–175; ש' פיינר, 'על מסלול הפרישה מן "המדינה היהודית": קריאה מחדש בתולדות חייו של שלמה מימון', ההשכלה לגוניה, בעריכת ש' פיינר ו' ברטל, ירושלים תשס"ה, עמ' 43–61. למימון מוקדשים גם אתרים מועילים באינטרנט. ראו למשל: www.maimon.de. בהרצאתי בקונגרס העולמי הארבעה-עשר למדעי היהדות (2005) דנתי בשאלת אמינותה של האפיוודה שהביא מימון על הכאת חסיד שנולדה לו בת, ואני מקווה לפרסם מחקר זה בקרוב.
- 2 ספר חיי שלמה מימון, תרגם מגרמנית: י"ל ברוך, תל-אביב תשי"ג, פרק יט, עמ' 132–149. המקור בגרמנית: *Salomon Maimon's Lebensgeschichte*, Berlin 1792, pp. 207–242.
- 3 שם, עמ' 143 (בגרמנית: עמ' 231).
- 4 ראו למשל: ש' דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תר"ץ, עמ' 82–86; ע' רפפורט-אלברט, 'התנועה

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה עא (תשס"ו)]

שהה מימון בחצרו של המגיד זמן קצר בלבד, והיה זה, כנראה, בשלהי שנות השישים של המאה הי"ח. מימון היה אז צעיר נשוי כבן שש-עשרה או שבע-עשרה. שלוש תורות חסידיות רשם מימון בספרו מפי 'איש צעיר לימים שכבר נספח לחברה זו', שאותו פגש דרך מקרה. האם תורות אמת הן, או שמא סורסו ושוכתבו בידי מי שזמן לא רב לאחר מכן הפך להיות משכיל העוין את החסידות? לפני יובל שנים ויותר הוכיח יוסף וייס מעל דפי 'ציון', כי שתיים מן התורות הללו – זו שעל הפסוק 'שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים' (תהלים קמט, א), וזו שעל הפסוק 'והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' (מלכים ב' ג, טו) – הן תורות אותנטיות של המגיד ממזריץ'.⁵ וייס הראה כי תורות אלה נדפסו גם במקורות חסידיים פנימיים שלא ידעו את מימון ומימון לא ידע אותם, ולמרות הבדלי נוסח זעירים הרי לפנינו ציטוטים מהימנים, כמעט מילוליים, המאמתים אלה את אלה. עתה ניתן להראות כי התורה השלישית שהביא מימון – על מאמר חז"ל 'הי כבוד חברך חביב עליך כשלך' (אבות ב, טו) – גם היא ציטוט מהימון ומדויק, שכן דברים אלה יוחסו למגיד גם בספרו של אחד מתלמידיו, ר' אהרן-שמואל הכהן (בערך 1744–1814), שהיה רב ואב"ד בקהילת שדה לבן.⁶ הנה, לצורך השוואה, שני הניסוחים, המשכילי והחסיד. וכך מביא שלמה מימון בזיכרונותיו:

אדמורינו⁷ מפרשים את המאמר הזה כך: 'בידוע שלא ימצא אדם שום תענוג בזה שייתן כבוד לעצמו; מעשה כזה יהיה מגוחך ביותר. ואולם כיוצא בזה מגוחך הוא לתת ערך גדול יותר מדי לכבוד שחולק לנו אדם אחר, שהרי הערך הפנימי שלנו לא יתוסף על ידי כך אף במשהו. ולפיכך כונת המאמר הזה כך היא: 'הי כבוד חברך (הכבוד, שחולק לך חברך) חביב עליך כשלך (ככבוד, שאתה חולק לעצמך, כלומר נקלה בעיניך כמותו)'. הרעיונות המצוינים הללו הפליאוני, והפירושים המחוכמים, שהיו משמשים להם אסמכתא, הביאוני לידי התפעלות גדולה.⁸

החסידית אחרי שנת 1772: רצף מבני ותמורה, צדיק ועדה: היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות, בעריכת ד' אסף, ירושלים תשס"א, עמ' 228–235 (במיוחד: עמ' 230, הערה 65).
 5 וייס, 'על דרוש אחד של המגיד ממזריץ', ציון, יב (תש"ז), עמ' 97; הנ"ל, 'על תורה חסידית אחת להמגיד ממזריץ', שם, כ (תשט"ו), עמ' 107–108 (ושם: 'חזקה על שלמה מימון שכל דברי חסידות, המובאים בספרו, דברי מסורת מהימנים הם'); J. Weiss, *Studies in Eastern European Jewish Mysticism*, Oxford 1985, pp. 70–72. אמנם, מנדל פייקאו' הראה שהדרוש על הפסוק 'כנגן המנגן' אינו אלא דרוש לראש השנה, שעיקרו רווח בחוגי דרשנים הקודמים לחסידות (בין אידיאולוגיה למציאות, ירושלים תשנ"ד, עמ' 90–91), אך אין הדבר מעלה או מוריד באשר למהימנות הציטוט שהביא מימון מפי המגיד.

6 על דמות מעניינת זו, ראו: ג' נגאל, 'על ר' אהרן הכהן – מתלמידי המגיד ממזריץ', סיני, עח (תשל"ז), עמ' רנה-רסב (הנ"ל, מחקרים בחסידות, א, ירושלים תשנ"ט, עמ' 101–110); י' מונדשיין, 'חסידים ומתנגדים בק' שדה לבן, היכל הבעש"ט, ב (ניסן תשס"ג), עמ' קטז-קלה.

7 זהו שיבוש לשון. במקור הגרמני: Lehrer, וברור שצריך להיות 'מוריניו'.

8 חיי שלמה מימון (לעיל, הערה 2), עמ' 143; במקור בגרמנית: עמ' 229–230.

וזו לשון המקור החסידי:

וכבר שמעתי מהרב החסיד האמיתי המפור' [סס] מו' [רנו] דובער זללה"ה מ"מ (=מגיד מישרים) דק"ק מעזריטש, שאמר לפרש מה שאמרו חז"ל באבות 'הי כבוד חבירך חביב עליך כשלך', דמאי פסקא? הא כבוד שלו יכול למחול וכבוד חבירו צריך לשמור ביותר. וגם יוקשה, הא מצד השכל ראוי ונכון שלא יהא חביב כלל להאד' [ם] שיעשו לו כבוד... וא"כ (=ואם כן) האיך תלתה המשנה כבוד חבירו בשלו? ...ופי' [רש] הרב האלהי הנ"ל עפ"י הלצה ואמר, שמי שיש לו מוח בקדקדו לא יחשב לו כלל את זה מה שנוהגין בו כבוד או שמשבחין אותו בני אדם. ויש לו לחשוב – אם הוא בעצמו היה עושה לנפשו כבוד והי' [ה] תמיד מספר בשבחיו של עצמו, וודאי היה נחשב לו לשטות ושגעון ולא הי' [ה] לו שום הנאה מזה. ומה לי אם הוא עושה כן לנפשו או חבירו עושה לו כן? גם זה ראוי הוא שיחשב להבל בעיניו! וזה שאמר התנא 'הא כבוד חבירך', ר"ל (=רצונו לומר): הכבוד שעושה לך חבירך כך, יהא 'חביב עליך' בעיניך 'כשלך'. ר"ל: כאלו אתה בעצמך עושה לך זה הכבוד, דוודאי אינו חביב בעיניך, ואדרבה לשוטה ומשוגע יחשב, כך יהא חביב בעיניך הכבוד שעושה לך חבירך. ודפח"ח ושידב"ק (=ודברי פי חכם חן, ושפתיים ישק דברי קדשו).⁹

מעניין כי תורה זו, שהוגדרה בידי תלמיד המגיד כפירוש מחודד שנאמר בדרך 'הלצה' (לשון מליצה), נזכרת גם אצל מימון כפירוש 'מחוכם'.

לאור ההתאמה המילולית והתוכנית המלאה בין שלוש התורות שהביא שלמה מימון בשמו של המגיד ממזריץ' לבין מקורות חסידיים בלתי תלויים, ניתן לשער שמימון רשם לעצמו את התורות מיד לאחר שמיעתן ושמר אותן ביומניו, ששימשוהו לימים בכתובת זיכרונותיו. ההבדלים המועטים מוסברים לא רק באופיין האוראלי של התורות החסידיות, שמטבען הן שמועות שבעל-פה הנמסרות בסגנון שונה, אלא גם בצורך לקצרן ובאוצר המילים החדש שהתבקש מעצם תרגומן לגרמנית.

הדיונים מכאן ואילך במהימנות זיכרונותיו של מימון צריכים אפוא לקחת בחשבון כי כל שלוש התורות צוטטו במדויק ואין להטיל ספק בייחוסן.

9 אהרן שמואל הכהן, וצוה הכהן, שדה לבן תקפ"ג, פרק יז, מח ע"ב: ההדגשות במקור, הפיסוק שלי.

